

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ**

POLİS AKADEMİYASI

**“DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARININ İNZİBATI FƏALİYYƏTİ”
KAFEDRASI**

“İnzibati hüquq” fənni üzrə

M Ü H A Z İ R Ə

(əyani təhsilalanlar üçün)

Mövzu № 8. “İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi forma və metodları”

Tərtib etdi: “DİO-nun inzibati fəaliyyəti” kafedrasının rəisi,
polis polkovniki, h.ü.f.d., dosent Rafiq Nəcəfquliyev.

Mühazirə kafedranın iclasında müzakirə olunmuş və təsdiq edilmişdir.

Protokol № _____ 2016-cı il.

Dəyişiklik və əlavə edilib: _____ 2018-ci il.

Əlavə edilib: _____ 2019-cu il.

Bakı – 2016

Mövzu № 8. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi forma və metodları

Plan:

Giriş

1. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının anlayışı.
2. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının təsnifatı və növləri. İnzibati-hüquqi müqavilə.
3. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodlarının anlayışı və mahiyyəti.
4. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodlarının növləri və xüsusiyyətləri. İnzibati məcburetmənin anlayışı və hüquqi təbiəti.

Nəticə

İstifadə və tövsiyə edilən mənbələr:

1. “Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”. Bakı, 2016.
2. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi. Bakı, 2016.
3. “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının 21 dekabr 2010-cu il tarixli Konstitusiyaya Qanunu. Bakı, 2016.
4. “Vətəndaşların müraciətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2016.
5. “Polis haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2016.
6. Dərslik. “İnzibati hüquq” Abduləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. Bakı 2008.
7. Dərslik. “Административное право”. Abduləli Abdullayev, Fəxrəddin Nağıyev. Bakı, 2008.
8. Dərs vəsaiti “İnzibati hüquq” ümumi hissə. Vaqif Abışov, Aleksandr İsmayılov, Rafiq Nəcəfquliyev. Bakı, MBM mətbəəsi, 2014.
9. Dərs vəsaiti “İnzibati hüquq”. Rafiq Nəcəfquliyev. Bakı, 2018.
10. İdarə Hukuku Dersləri. Kemal Gözler. Üçüncü Baskı. Bursa 2005.
11. Берлач А.И. Административное право Украины: Учеб. Пос., Университет “Украина”, 2005., 472 с.
12. Dərslik. «Административное право» D.N. Вахрах, V.B. Россински, Y.N. Стариков. Москва 2005.
13. Dərslik. «Административное право» A.B. Ақаров, Москва 2004.
14. E.Qəzvinova. “Daxili işlər orqanlarının hüquqyaratma fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı”. Polis Akademiyasının elmi xəbərləri. Elmi hüquq jurnalı. 2018. № 3-4. S.67-71.
15. <http://www.e-qanun.az>
16. <http://www.preslib.az>.
17. <http://www.yurist-online.com>.

Giriş

12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 7-ci maddəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətindən ibarətdir. Bu mühazirədə “İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formaları” mövzusunda icra hakimiyyətinin hansı formalarda həyata keçirilməsini nəzərdən keçirəcəyik.

Qeyd etmək məqsəduyğundur ki, mühazirənin məzmunu həm nəzəri, həm də təcrübi cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, dövlət-hakimiyyəti sistemində daxili işlər orqanları icra hakimiyyəti orqanları sisteminə daxil olduğu üçün gündəlik fəaliyyətimizdə icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarından geniş istifadə edirik.

İcra hakimiyyəti orqanlarının qarşısında duran vəzifələrin məzmunundan, xüsusiyyətlərindən və məqsədlərindən asılı olaraq, icra hakimiyyəti orqanları həmin vəzifələri həyata keçirən zaman müxtəlif növ hərəkətləri həyata keçirirlər. Bu hərəkətlər zahirən müxtəlif formada olmalıdır. Bu səbəbdən də birinci növbədə icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi formalarının hansı növlərinin mövcud olması və onların həyata keçirilməsinin əsas qaydalarının nədən ibarət olmasını araşdırmaq zəruri sayıla bilər.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində bu və ya digər icra orqanının təşkilati-hüquqi statusundan asılı olmayaraq, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş fəaliyyət istiqamətləri çərçivəsində müvafiq hərəkətlər nəzərdə tutulur. Dövlət idarəetmə fəaliyyətinin məzmununun daha dəqiq mənimsənilməsində həmin fəaliyyət istiqamətlərinə diqqət yetirmək məqsəduyğundur.

Bunlarla yanaşı, daxili işlər orqanlarının gələcək hüquq müəyyən etmə, hüquq tətbiq etmə və hüquq-mühafizə etmə fəaliyyətində icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarından aidiyyəti məsələlərin tənzimlənməsində istifadə edilməsi perspektivləri baxımdan öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sual 1. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının anlayışı

Vahid dövlət hakimiyyətinin bütün funksional səlahiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində, həmçinin onların təcrübə fəaliyyətlərinə təsir göstərən müəyyən mexanizmlərlə təchiz olunmasında hakimiyyətlərin bölgüsü mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dövlət hakimiyyəti müxtəlif ictimai münasibətlərdə təcəssüm olunur. Bu onun hakimiyyət budaqlarına “dinamik” xarakter verən realizə (həyata keçirən) mexanizminin vacibliyi ilə bağlıdır. Dövlət hakimiyyəti öz-özünə həyata keçirilmir. O, daim məzmun və istiqamətləri özündə əks etdirən və müvafiq subyektlər tərəfindən (dövlət orqanları) həyata keçirilən müxtəlif növ konkret hərəkətlərdə ifadə olunur. Bu şərti bütövlükdə icra hakimiyyətinə, daha dəqiq desək, onu gündəlik və müxtəlif formalarda həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətinə tətbiq etmək olar. Göstərilənlər spesifik elmi-praktiki kateqoriya olan – dövlət idarəetmə fəaliyyətinin formalarını (idarəetmə formaları) müəyyən etməyə imkan yaradır. Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, göstərilən kateqoriya icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin formaları kimi qiymətləndirilə bilər.

Ümumi elmi şərh baxımından “forma” digər kateqoriya olan “məzmun”la üzvi surətdə bağlıdır. Bu aspektdə “forma” dedikdə, “məzmun”un ifadəsinin müxtəlif variantları başa düşülür. İcra hakimiyyətinə görə, forma vahid dövlət hakimiyyətinin spesifik budağını xarakterizə edən bütün keyfiyyətlərin (hüquqi keyfiyyətlərin) ifadə olunma vasitəsidir. Qeyd olunan yanaşma metodoloji baxımdan düzgün, lakin ümumi bir mühakimədir. Nəzərə almaq lazımdır ki, icra hakimiyyətinin məzmunu müvafiq vəzifələrdə, aidiyyəti subyektlərin funksiyalarında və səlahiyyətlərində, eləcə də subyektlərin fəaliyyətlərində istifadə olunan metodlar vasitəsilə açıqlanır. Bütün bunlar icra hakimiyyəti sisteminin nə üçün təşkil edilməsi, bu sistemin və onun ayrı-ayrı təbəqələrinin idarəçilik funksiyalarının yerinə yetirilməsi, eləcə də idarəçilik vəzifələrinin həlli üçün praktiki olaraq nə etmələri barədə təsəvvür yaradır.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində bu və ya digər icra orqanının təşkilati-hüquqi statusundan asılı olmayaraq, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş fəaliyyət istiqamətləri çərçivəsində müvafiq hərəkətlər nəzərdə tutulur. Dövlət idarəetmə fəaliyyətinin məzmununun daha dəqiq mənimsənilməsində həmin fəaliyyət istiqamətlərinə diqqət yetirmək kifayətdir.

Hər bir icra hakimiyyəti orqanı və ya onun vəzifəli şəxsi ona verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində bu və ya digər konkret hallarda müxtəlif formada fəaliyyət göstərmək hüququna malikdir. Belə imkanın reallığa çevrilməsi mütləq qaydada onlar tərəfindən müəyyən aktiv hərəkətlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur (məsələn: qərarın qəbul edilməsi, vətəndaşın şikayətinə baxılması və həll edilməsi və s.). Qeyd olunan hərəkətlərlə dövlət idarəetmə funksiyalarının məzmununun ifadə edilir. Həmin hərəkətlərdə idarədən subyektin səlahiyyətləri həyata keçirilir. İcra hakimiyyətinin subyektləri tərəfindən törədilən hərəkətlər öz xarakter və təyinatına görə müxtəlifdir. Deməli, onların xarici ifadə olunma variantları da müxtəlif olmalıdır. Bu zaman, yalnız müvafiq icra hakimiyyətinin subyektini tərəfindən idarəetmənin obyektinə bilavasitə nizamlayıcı təsiri əks etdirən ifadə formaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edirlər. Başqa formada idarəetmənin məqsədinə nail olmaq qeyri-mümkündür. İcra hakimiyyəti orqanları idarəetmə təsiri ilə bilavasitə bağlı olmayan bir çox başqa hərəkətlər də həyata keçirirlər. Məsələn: idarəetmə təsirinin effektivliyini təmin edən hərəkətlər, idarəetmə təsirinin nəticələri haqqında məlumatların toplanmasını (idarəetmə qərarlarının layihələrinin hazırlanması, qəbul edilmişlərin yerinə yetirilməsini yoxlama və s.) təmin edən tədbirlərdir.

Müxtəlif təyinatlı hərəkətlərin məcmusu icra hakimiyyəti mexanizmində daim “hərəkət” vəziyyəti yaradır. Bu adı çəkilən təzahürə təcrübə formada özünün konstitusion

təyinatını həyata keçirməyə imkan verir. Qeyd olunan hərəkətlərin xarici ifadəsi müxtəlif formada obyektiv aləmdə gerçəkləşir. Əgər icra hakimiyyətinin subyektivi bilavasitə idarəetmənin təsiretmə funksiyalarını yerinə yetirirsə, onun bu növ hərəkətləri öz xarici ifadəsini daim öz aparatından “kənarında” - idarəetmə obyektləri ilə qarşılıqlı əlaqədə tapır. İcra orqanlarının hərəkətlərində bu növ təsiretmə həyata keçirilmirsə, onlarda müvafiq xarici ifadə forması olmalıdır. Bu bir qayda olaraq, “təşkilatdaxili” və ya “aparatdaxili” münasibətlər kimi xarici ifadə forması alır. Həmin ifadə formaları öz təyinatına görə müxtəlif olur. Belə ki, onların sırasına təşkilatın marağı naminə gündəlik olaraq həyata keçirilən tədbirlər və həmin orqanın iş qaydası (orqanın heyətinin və bütün struktur bölmələrinin normal qarşılıqlı əlaqələrini təmin edən idarəetmə hərəkətləri) aiddir. Faktiki olaraq bu hərəkətlər icra orqanının rəhbəri tərəfindən həyata keçirilən hərəkətlərdir (məsələn: təlimatlandırma, iclasların keçirilməsi və s.). İdarəetmə hərəkətlərinin zahirən ifadə olunan nəticələri də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bir halda onlar birbaşa hüquq xarakterli nəticələr yaradır, digər hallarda isə belə nəticələr yaranmır. Aydındır ki, birinci halda bilavasitə idarəetmə təsirini həyata keçirən hərəkətlər nəzərdə tutulur.

İdarəetmə formalarından danışarkən nəzərə almaq lazımdır ki, onlar aşağıdakı formalarda çıxış edirlər:

- ✚ icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi formasında;
- ✚ dövlət idarəetmə fəaliyyəti formasında.

İcra hakimiyyətinin fəaliyyəti mexanizmində əsas başlıca əhəmiyyəti birincilər kəsb edir. Burada faktiki olaraq icra hakimiyyətinin özü və müvafiq atributları zahirən ifadə olunur. Bu həqiqi mənada idarəetmə forması hesab olunur.

Dövlət idarəetmə fəaliyyəti formalarını geniş mənada başa düşmək lazımdır. Buraya icra hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyəti prosesində həyata keçirilən bütün hərəkətlərin məcmusunu (birbaşa hüquqi təsiretmə xarakteri daşıyan və belə təsiri daşımayan hərəkətləri) daxil etmək məqsədemüvafiqdir. Onlar ümumi kateqoriya kimi öz tərkibinə icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi formalarını daxil edirlər. Qısa mənada icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən idarəetmə təsiri çərçivəsindən kənar qalan hərəkətlərin məcmusu icra hakimiyyətinin həyata keçirilmə forması kimi başa düşülür.

Söylənənlərdən aydın olur ki, dövlət idarəetmə fəaliyyətində həyata keçirilən hərəkətlərin hamısı icra hakimiyyətinin vəzifə və funksiyalarını əks etdirmir. Burada idarəetmə xarakterli bir çox hərəkətlər “özünü təşkilətmə” maraqlarına xidmət edir. Nəticə etibarilə demək olar ki, idarəetmə forması dedikdə, icra orqanının (vəzifəli şəxsin) səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilən və müəyyən nəticələr yaradan zahirən ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi forması dedikdə, icra hakimiyyəti orqanının (vəzifəli şəxsin) səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirilən, müəyyən hüquqi nəticələr yaradan və ya müəyyən hüquqi əhəmiyyət kəsb edən zahirən ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının mahiyyəti idarəetmənin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsindən, həmçinin icra funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün təsərrüfat, sosial-mədəni və inzibati-siyasi sahəyə bilavasitə rəhbərliyin təşkil olunmasından ibarətdir.

Birinci suala yekun olaraq bir daha qeyd etmək istərdik ki:

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi forması dedikdə, icra hakimiyyəti orqanının (vəzifəli şəxsin) öz səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirdiyi və müəyyən hüquqi nəticələr yaradan və yaxud da müəyyən hüquqi əhəmiyyət kəsb edən zahirən ifadə olunan hərəkətlər başa düşülür. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının mahiyyətinə idarəetmənin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsi, qanunların icrası, habelə sosial-siyasi, sosial-mədəni və iqtisadi sahələrdə idarəetmənin həyata keçirilməsi aid edilir.

Sual 2. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi formalarının təsnifatı və növləri

Dövlətin məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsi zamanı idarəetmə fəaliyyətinin müxtəlif formalarından istifadə olunur. Müxtəlif şəraitdə bu və ya digər idarəetmə formalarının seçilməsi bir çox hallardan asılıdır.

Klassik yanaşmaya əsasən idarəetmə formalarının seçilməsində aşağıdakılar nəzərə alınır:

- orqanın (vəzifəli şəxsin) səlahiyyətlərinin xarakteri;
- idarəetmə təsirinə məruz qalan obyektin xüsusiyyətləri (mülkiyyət forması, onun idarəedilməsi üsulu və s.);
- idarəetmənin məqsədləri;
- həll edilən məsələlərin xarakteri;
- baş vermiş nəticələrin xarakteri və s.

Müvafiq idarəetmə formalarının seçilməsi konkret idarəetmə şəraiti, effektivlik və məqsədəuyğunluq tələbləri nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. İdarəetmə fəaliyyətinin konkret formasının növü dövlət idarəetmə orqanlarının üzərinə düşən funksiyaların həyata keçirildiyi zaman yerinə yetirilən hərəkətlərin xarakteri ilə müəyyən edilir.

Bəzən, bu hərəkətlər hüquqi nəticələr yaradır. Məsələn: kütləvi-təşkilati iş.

İdarəetmə formalarının həyata keçirilməsində istifadə olunan hərəkətlərə müvafiq olaraq dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyəti aşağıdakı formalarda özünü büruzə verir:

- hüquqi forma;
- qeyri-hüquqi forma.

İdarəetmə fəaliyyətinin hüquqi formaları

İdarəetmənin hüquqi formasının xarakterik cəhəti aidiyyəti orqanların və onların vəzifəli şəxslərinin dövlət hakimiyyəti, icraedici-sərəncamverici və qanunqüvvəli xarakterli səlahiyyətlərinin nisbətən aydın surətdə ifadə olunmasından ibarətdir. Onlar arasındakı fərq adətən, yaranan nəticələrin xarakterinə görə müəyyən olunur. Hüquqi formalar fərqli olaraq dəqiq ifadə olunmuş hüquqi nəticələr yaratdığından, idarəetmənin inzibati-hüquqi forması kimi göstərilməyə maksimal yaxındırlar. Bu icra hakimiyyətinin müvafiq subyektlərinin zahirən ifadə olunan və müəyyən hüquqi nəticələrin yaranmasına səbəb olan istənilən hərəkətləridir.

Qeyri-hüquqi formalar isə, birbaşa hüquqi nəticələr yaratmadığından inzibati-hüquqi formalara aid edilir.

İdarəetmə fəaliyyətinin hüquqi hesab olunması üçün icra hakimiyyəti subyektinin fəaliyyəti prosesində dövlət idarəetməsinə xas olan iradə hüquqi formada dəqiqliyi ilə ifadə olunmalıdır. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin hüquqi formasının mahiyyəti də məhz bununla izah olunur.

İcra orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən gündəlik olaraq müxtəlif variantlarda həyata keçirilən, lakin icra hakimiyyətinin bilavasitə həyata keçirilməsi ilə bağlı olmayan digər hərəkətlər qeyri-hüquqi hesab olunur (məsələn: təşkilati və analitik iş, təmin edici tədbirlər və s.).

İcra hakimiyyəti müvafiq xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, yalnız onun subyektləri tərəfindən hüquqi formalarda həyata keçirilir. Bu yanaşma qeyri-hüquqi formaların əhəmiyyətinin azaldılması kimi qəbul olunmamalıdır.

Bir qayda olaraq, idarəetmə fəaliyyətinin formalarına aşağıdakılar daxildir:

- normativ aktların qəbul edilməsi;
- fərdi (inzibati) aktların qəbul edilməsi;
- inzibati müqavilələrin bağlanması;

- təşkilati (təşkilati-texniki) hərəkətlərin edilməsi;
- maddi-texniki əməliyyatların aparılması.

Bəzən, sadalananların siyahısına inzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi əlavə edilir.

Fikrimizcə, bu mövqə təcrübi cəhətdən mübahisəlidir. Belə ki, həmin tədbirlər öz-özünə deyil, mütləq qaydada müvafiq hüquqi aktlarla “rəsmiləşdirilir”, yaxud bu aktlar əsasında “hüquqi əhəmiyyət kəsb edən hərəkətlər” çərçivəsində həyata keçirilir (məsələn: fiziki məcburetmə tədbirləri).

Müqavilələrin idarəetmənin hüquqi formaları kimi qiymətləndirilməsi üçün onların inzibati-hüquqi müqavilə əlamətlərinə malik olmasını zəruri edir. Həmin hallarda onlar hüquqi formanın tərkibinə daxil edilir.

Təşkilati-texniki və maddi-texniki əməliyyatlara (hərəkətlərə) gəldikdə isə nəzərə almaq lazımdır ki, axırıncılar idarəetmə fəaliyyətinin forması kimi qəbul edilmir. Çünki adları çəkilənlər köməkçi funksiyanı həyata keçirirlər (kargüzarlıq, nəqliyyat daşımaları, mühafizə və s.). Qeyd olunmalıdır ki, ifadə formasına görə onlar qeyri-hüquqi hesab olunur. Bu əməliyyatlar icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsini ifadə etmir. Onlar idarəetmə ilə məşğul olan işçilər tərəfindən deyil, köməkçi heyət tərəfindən həyata keçirilir. Nəzərə alınmalıdır ki, təşkilati hərəkətlərin təbiəti və təyinatı tamamilə başqadır. Onlar həmin icra orqanının üzərinə qoyulmuş gündəlik vəzifələrin həyata keçirilməsi zamanı dövlət qulluqçularının (inzibati idarəetmə işçilərinin) hərəkətlərində öz əksini tapmış olurlar.

Beləliklə, idarəetmə formalarının təsnifatı hüquqi və ya qeyri-hüquqi növlərini müəyyən edir.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi yalnız inzibati-hüquqi formada mümkündür. Lakin dövlət idarəetmə fəaliyyəti hər iki formada ifadə edilə bilər.

İdarəetmənin hüquqi formalarını hərəkətlərin xarakterinə, məqsədyönlülyünə və ifadə olunma üsuluna görə təsnifləşdirmək mümkündür.

1. Hərəkətlərin xarakterinə görə idarəetmənin hüquqi forması aşağıdakı növlərə bölünür:

- hüquq yaratma (hüquq müəyyən etmə) fəaliyyəti;
- hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti;
- hüquqi əhəmiyyət kəsb edən digər hərəkətlərin həyata keçirilməsi.

Hərəkətlərin xarakterinə görə idarəetmənin hüquqi forması hüquqyaradıcı (hüquq müəyyənədi) və hüquqtətbiqədi olur.

Hüquqyaratma fəaliyyəti - hüquq normalarının yaradılmasından, təkmilləşdirilməsindən, dəyişdirilməsindən və ləğv edilməsindən (idarəetmə aktlarının qəbul edilməsindən) ibarətdir.

Hüquqyaratma fəaliyyətinin mərhələləri aşağıdakılardır:

- idarəetmə aktının layihəsinin işlənilib hazırlanmasının zəruriliyi haqqında idarəetmə orqanının qərarı;
- layihənin mətninin hazırlanması, onun ilkin müzakirəsi, yenidən işlənməsi, razılaşdırılması, müvafiq orqan tərəfindən razılığın verilməsi və layihənin hüquqyaradıcı orqana verilməsi;
- hüquqyaradıcı orqanda layihənin müzakirəsi;
- layihənin qəbul və ya təsdiq edilməsi;
- qəbul edilmiş idarəetmənin normativ aktının dərc edilməsi.

Sadalanan hüquqyaratma hərəkətlərinin kompleksi tam həcmdə kollegial orqanların hüquqyaradıcı fəaliyyətinə xasdır. Vahid rəhbərlik tərəfindən idarəolunan orqanların hüquq yaradıcılıq fəaliyyətində normativ aktların qəbulu “texnologiyası” nisbətən

asandır. Məsələn: layihə hazır olduqdan sonra nazirliyin, idarənin və ya digər vahid rəhbərlik orqanının rəhbəri onu müzakirə etmədən təsdiq edə bilər.

İdarəetmə sahəsində olan bütün ictimai münasibətlərin müxtəlifliyini və dinamikasını nəzərə almaq və onların hamısını tənzimləməyə qanunun normaları qadir deyil. Bu səbəbdən də icra hakimiyyəti subyektlərinin hüquqyaradıcı fəaliyyəti idarəetmə münasibətlərinin ətraflı və tam həcmdə hüquqi tənzimləmə məqsədinə xidmət etmək üçün təşkil edilir. Onun digər hüquq yaradıcılıq formaları ilə nisbəti "təbəçiliklə" xarakterizə edilir. Belə ki, icra hakimiyyəti orqanlarının hüquqyaradıcı fəaliyyəti qanunların və yuxarı icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları əsasında icra məqsədilə həyata keçirilir.

Hüquqyaradma fəaliyyətinin nəticəsi idarəetmə sahəsində olan münasibətləri tənzimləyən qanunqüvvəli idarəetmə aktlarının qəbuludur.

İdarəetməni həyata keçirən orqan və vəzifəli şəxslərin hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti dedikdə, idarəetmə subyektləri tərəfindən fərdi aktların qəbulu yolu ilə konkret hüquqi əhəmiyyətə malik olan faktların müvafiq hüquq normasına uyğunlaşdırılması başa düşülür.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti hüquq normaları əsasında konkret idarəetmə işlərinin həll edilməsini mümkün edir.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- işin faktiki hallarının müəyyən edilməsi;
- bu halda tətbiq ediləcək müvafiq hüquqi normanın seçilməsi, tapılması (normanın qüvvədə olmasının yoxlanılması, onun qüvvəsinin zaman və məkan daxilində həddinin tapılması);
- normanın şərhli (onun məzmununun və mahiyyətinin araşdırılması);
- iş üzrə qərarın (fərdi aktın) qəbul edilməsi;
- hüquq normasının tətbiqi haqqında aktın yerinə yetirilməsi.

İcra hakimiyyəti orqanları və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən tətbiq edilən hüquq normalarının məzmunu və xüsusiyyətlərinə görə hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti iki formada olur:

- hüquqi tənzimləmə forması;
- hüquq mühafizə etmə forması.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin hüquqi tənzimləmə forması idarəetmədə təşkilati və konkret fərdi işlərin, o cümlədən iqtisadi, sosial-mədəni və sosial-siyasi sahələrdə müxtəlif xarakterli məsələlərin həlli və idarəetmə sahəsində vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni mənafelərinin həyata keçirilməsi üçün istifadə edilir.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin hüquq mühafizə forması hüquq normaları ilə tənzimlənən idarəetmə münasibətlərinin mühafizəsinə yönəlmiş və onların toxunulmazlığının təmin etmə vasitəsi kimi çıxış edir. Fəaliyyətin bu forması vasitəsilə idarəetmə sahəsində yaranmış hüquqi mübahisələr həll edilir, idarəetmə sahəsində vətəndaşların, idarə, müəssisə və təşkilatların hüquq və qanuni mənafelərinin müdafiəsi həyata keçirilir, inzibati-hüquqi və digər hüquqi vəzifələri yerinə yetirməyən şəxslərə qarşı dövlət məcburetə tədbirləri tətbiq edilir.

Dövlət idarəetmə orqanlarının digər hüquq əhəmiyyətli hərəkətləri sırasına aşağıdakıları daxil etmək olar:

– Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 57-ci maddəsinə əsasən, vətəndaşların müraciətlərinə qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavabın verilməsi;

– qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda notariat hərəkətlərinin aparılması (məsələn: icra hakimiyyətinin nümayəndəsi tərəfindən notariat hərəkətlərinin aparılması və s.).

2. Məqsədyönlülyünə (istifadə məqsədinə) görə idarəetmənin hüquqi formaları aşağıdakı formalara bölünür:

- idarəetmə fəaliyyətinin daxili hüquqi formaları;
- idarəetmə fəaliyyətinin xarici hüquqi formaları.

İdarəetmə fəaliyyətinin daxili hüquqi formaları təşkilati - ştat məsələlərinin həlli, kargüzarlığın aparılması, orqanın daxilində struktur bölmələrə və əməkdaşlara rəhbərlik etmək üçün, həmçinin də aşağı təbəqəli orqanları idarə etmək üçün istifadə edilir.

İdarəetmə fəaliyyətinin xarici hüquqi formaları orqanın üzərinə qoyulmuş və idarəetmə fəaliyyətinin məzmununu təşkil edən vəzifə və funksiyaların yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədi ilə istifadə edilir.

İdarəetmənin daxili və xarici hüquqi formaları həm hüquqyaradıcı, həm də hüquqtətbiqedici formada ola bilərlər. 3. İfadə olunma üsuluna görə idarəetmənin hüquqi formaları aşağıdakı növlərə bölünür:

- sözlə deyilən (yazılı və şifahi);
- konklyudent (işarə ilə).

İdarəetmə fəaliyyətinin hüquqi formalarının bu və ya digər ifadə olunma üsulunun seçilməsi onun hüquqi xüsusiyyətlərinə əsasən edilir.

Hüquqyaradma fəaliyyətinin yeganə münasib ifadə üsulu kimi sözlə (şifahi) və ya yazılı üsulunun adını çəkmək lazımdır. Dövlət idarəetmə subyektlərinin hüquqyaradma fəaliyyətinin nəticəsi – rəsmi sənəd olan normativ-hüquqi aktdır.

Normativ hüquqi akta yalnız özünün “rəsmi yazılı sənəd” təsvirində hüquq normalarının daşıyıcısı olan hüquqi forma kimi baxıla bilər.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti yazılı, şifahi və konklyudent üsullarla ifadə olunur.

İdarəetmənin hüquq tətbiqetmə fəaliyyətinin nəticəsinin ən geniş yayılmış ifadə olunma üsulu - fərdi yazılı akt - sənəddir. O, əhəmiyyətli məsələlərin (işlərin) həllində hüquq tətbiqetmənin təsbit edilməsində, o cümlədən onun sabitliyi və dəqiqliyi üçün istifadə edilir.

Şifahi üsuldan geniş istifadə olunur (məsələn: şifahi əmrlər, göstərişlər, sərəncamlar). Bu üsuldan təcrübədə operativ xarakterli məsələlərin həlli zamanı istifadə olunur.

Hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti (idarəetmə subyektinin qərarı), həmçinin müəyyən jestlər, siqnallar, hərəkətlər, işarələr və digər konklyudent hərəkətlər vasitəsi ilə ifadə oluna bilər.

İdarəetmə fəaliyyətinin qeyri-hüquqi formaları

İdarəetmə fəaliyyətinin qeyri-hüquqi formalarına təşkilati və maddi-texniki hərəkətlər aiddir.

İdarəetmə fəaliyyətinin hüquqi formaları kimi qeyri-hüquqi formalar idarəetmə subyektlərinin səlahiyyətləri ilə bağlı olub, idarəetmənin məqsəd və vəzifələrinə uyğun gəlməlidir. Onun qeyri-hüquqi formalarının xüsusiyyəti bilavasitə hüquqi nəticələrin yaranmamağı ilə izah olunur.

İdarəetmənin qeyri-hüquqi formalarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- təşkilati hərəkətlərin görülməsi;
- maddi-texniki hərəkətlərin görülməsi.

Təşkilati hərəkətlər iclasların, müzakirələrin, yoxlamaların aparılması, qabaqcıl təcrübənin yayılması, proqnozların hazırlanması, mühasibat və statistik qeydiyyatın aparılması, sərəgilərin təşkili, mətbuat konfranslarının keçirilməsi, eləcə də əmək kollektivlərinin və ictimai birliklərin nümayəndələri ilə görüşlərin keçirilməsi formasında ifadə oluna bilər. Təşkilati tədbirlər konkret inzibati-hüquqi münasibətlərin yaranması və ləğv edilməsi ilə bilavasitə bağlı deyil. Onlar gündəlik idarəetmə fəaliyyətində həyata keçirilir.

Maddi-texniki hərəkətlər köməkçi əhəmiyyətə malikdir, lakin onların köməkliyi ilə dövlət idarəetməsinin bütün formalarının həyata keçirilməsi maddi cəhətdən təmin edilir. Məsələn: arayışların, hesabatların tərtib edilməsi, kargüzarlığın aparılması, faktların qeydiyyatı, material və sənədlərin çoxaldılması və s.

Maddi-texniki hərəkətlər idarəetmə subyektlərinin işinin dəqiqliyinin və effektivliyinin (səmərəliliyinin) təmin edilməsinə xidmət edir. Onlar idarəetmə prosesini yüngülləşdirir, idarəçilik əməyi mədəniyyətini və səmərəliliyini artırır. İdarəetmə prosesləri mürəkkəbləşdikcə maddi-texniki hərəkətlərin əhəmiyyəti və həcmi də artır.

Maddi-texniki hərəkətlərə polis işçilərinin, inzibati həbs haqqında qərarın icrası, sərxoş halda olan şəxslərin polis orqanlarına gətirilməsi və inzibati tənbeh haqqında qərarların icrası kimi hərəkətləri də aiddir. İdarəetmənin hüquqi və qeyri-hüquqi formalarının təhlilini başa çatdıraraq qeyd etmək lazımdır ki, idarəetmə formalarının növlərə bölünməsi şərtidir. Çünki onlar bir-biri ilə sıx bağlı olub, biri digərini tamamlayır. Lakin onları fərqləndirmək lazımdır. Belə ki, adları çəkilənlər müxtəlif hüquqi əhəmiyyətə malikdir.

Nəzərə alınmalıdır ki, idarəetmə fəaliyyətinin səmərəliliyi həmin formaların bacarıqla uzlaşdırılmasından bilavasitə asılıdır. Birtərəfli qaydada hüquqi aktların qəbuluna aludəçiliyin göstərilməsi onların təşkilati və maddi-texniki hərəkətlərlə təmin edilməməyi hallarında müvafiq icra hakimiyyəti orqanını “qanunvericilik orqanı” formasına gətirib çıxara bilər.

Təşkilati hərəkətlərə üstünlük verən və hüquqi vasitələrin əhəmiyyətini dərk etməyən rəhbərlərin qarşıda duran məsələlərin həllində və lazımi nəticənin əldə olunmasında çətinliklərlə rastlaşması qaçılmazdır. Məlumdur ki, ədalət mühakiməsi daim özünün əsas əlaməti olan prosesual formada həyata keçirilməlidir. İdarəetmə və icra hakimiyyəti ədalət mühakiməsindən fərqli olaraq prosesual formada və ya qeyri-prosessual formada həyata keçirilə bilər Buna müvafiq olaraq idarəetmənin prosesual və qeyri-prosessual formalarını fərqləndirmək mümkündür.

Hüquqi prosesi prosesual normalarla tənzimlənən və konkret hüquqi işlərin həllinə yönəlmiş səlahiyyətli subyektlərin hakimiyyət fəaliyyəti kimi başa düşmək olar. Bu anlayışı açıqlayaraq, prosesin əsas əlamətlərini göstərmək olar:

- əsasən hakimiyyət səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi. Burada müvafiq münasibətlərdə vətəndaşlar və təşkilatlar iştirak edir, lakin aparıcı rol hakimiyyət daşıyıcısına məxsusdur. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, prosesin gedişində hakimiyyət səlahiyyətləri “idarədən kənar” işlərin həlli üçün istifadə edilir.

- prosesual fəaliyyətin nəticəsində hüquqi işlər həll edilir (normativ aktın qəbul edilməsi, sanksiyaların tətbiqi və s.). Göstərilən səbəblərdən o, müxtəlif sənədlərlə rəsmiləşdirilir.

- prosesin iştirakçılarının hüquq və vəzifələri, hərəkətlərin ardıcılığı və müddəti, sənədlərin tərtib edilmə qaydaları, qərarın qəbulu, ondan şikayət vermə və icrası qaydası prosesual normalarla tənzimlənir.

İnzibati-hüquqi müqavilə

Mülki-hüquqi müqavilələrin iştirakçılarından fərqli olaraq idarəetmə münasibətlərində tərəflər qeyri bərabər hüquqi rejimli olurlar. Həmin tərəflər hakimiyyət və tabeçilik münasibətlərində sayılırlar. Hüquqi əlaqələrin prinsipcə müxtəlif olan bu növləri arasında qarışıq tipli münasibətlərə rast gəlinir. Bu hüquq münasibətlərində hakimiyyət və hüquq bərabərliyi nisbətən olur. Məsələn: sənişinlərin daşınması haqqında mülki-hüquqi müqavilə nəqliyyatda biletsiz getməyə görə bir tərəfin inzibati cəriməni tətbiq etmə hüququ ilə bağlıdır (*məsələn: İXM, mad. 319 “Şəhərdaxili (rayondaxili) sənişin daşımaları yerinə yetirən avtobusda müvafiq qaydada ödəniş etmədən getməyə görə”*).

Hüquqi təbiəti baxımından inzibati müqavilə inzibati hüquqların və vəzifələrin yaranmasına, dəyişməsinə və xitam olunmasına səbəb olan, eləcə də idarəçilik münasibətlərinin iştirakçıları üçün hüquqi qüvvəsi məcburi əhəmiyyət kəsb edən inzibati hüquq normalarını müəyyən edən sazişdir.

Dövlət hakimiyyət orqanları öz fəaliyyətində birtərəfli hərəkətləri ilə yanaşı, tərəflərin razılığına əsaslanan ikitərəfli aktlardan da istifadə edirlər. Bunlara inzibati müqavilələr aiddir.

Əqdlərin növ müxtəlifliyini nəzərə alaraq, inzibati-hüquqi müqavilələr ictimai maraqları təmin edən idarəetmə münasibətlərinin fərdi tənzimləmə vasitələridir. Lakin hüquq normalarından fərqli olaraq, inzibati müqavilələrlə müəyyən edilən qaydalar, yalnız onların tərəfləri üçün mütləqdir, bəzi hallarda isə onlara tabe olan təşkilatlar üçün mütləq xarakter daşıyır.

İnzibati və mülki müqavilələr arasında xeyli fərqlər vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

- inzibati müqavilələr, bir qayda olaraq, “təşkilatı” məzmununa malik olur. Onların məqsədi ictimai əhəmiyyətli nəticələrə nail olmaqdır;

- inzibati müqavilə həmişə müvafiq məsələlərin həllində müəyyən müstəqilliyə malik olan subyektlərin fəaliyyətinin hüquqi forması kimi çıxış edir. Qeyd edilməsi zəruridir ki, bu müqavilə tərəflərində “hakimiyyət-təbəçilik” münasibətləri olmur. Onların hüquq və vəzifələri müxtəlif olur. Müqavilənin tərəflərindən biri mütləq inzibati hakimiyyətin subyekti olmalıdır. İnzibati müqavilə inzibati hüququn subyektləri arasında bağlanılır;

- Azərbaycan Respublikasında inzibati müqavilə məhkəmə müdafiəsi ilə təmin edilmir və tərəflərdən biri və ya hər ikisinin üzərilərinə götürdükləri vəzifələrin yerinə yetirilməməsi əmlak sanksiyalarının tətbiqinə səbəb olmur;

- inzibati müqavilə inzibati orqan (bələdiyyələr və qanunla inzibati orqan statusu müəyyən edilən fiziki şəxs istisna olmaqla) tərəfindən öz vəzifələrinin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir;

- inzibati müqavilələrin normativ bazasını mülki hüquq normaları deyil, inzibati hüquq normaları təşkil edirlər.

Mövcud olan inzibati-hüquqi normalar müqavilələrin konkret növlərinin məqsədli istiqamət daşması tələbini özündə cəmləşdirir, onların iştirakçılarının tərkibinə, əqdlərin formasına dair tələbləri müəyyənləşdirir.

Məzmununa görə inzibati-hüquqi müqavilələrin aşağıdakı növləri vardır:

a) səlahiyyətlər haqqında olan müqavilələr (yəni səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması, səlahiyyətlərin verilməsi və s.);

b) müştərək (birgə) fəaliyyət haqqında olan müqavilələr (norma yaradıcılığı, hüquq tətbiqetmə, xidmət etmək haqqında və s.);

c) dövlət sifarişlərinin yerinə yetirilməsi haqqında olan müqavilələr və s.

İnzibati-hüquqi müqavilələr aşağıdakı subyektlər arasında bağlanıla bilər:

– icra hakimiyyətinin subyektləri arasında;

– icra hakimiyyəti subyektləri və digər dövlət və bələdiyyə təşkilatları arasında;

– icra hakimiyyəti subyektləri və qeyri-hökumət təşkilatları arasında;

– icra hakimiyyəti subyektləri və vətəndaşlar arasında.

Subyektlərin qarşılıqlı münasibətlərindən asılı olaraq iki tip inzibati müqavilələr fərqləndirilir:

- bir-birinə münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmayan subyektlər arasında bağlanan inzibati müqavilələr;

- əks tərəfə qarşı münasibətdə hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan subyektlər arasında bağlanan inzibati müqavilələr.

Başqa sözlə, şaquli və üfüqi tipli müqavilələr haqqında danışmaq olar. Şaquli müqavilələrə aşağıdakılar daha xasdır:

– hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan tərəflərin müəyyən üstünlüyü (məsələn: digər tərəfi təlimatlandırma hüququ, göstərişlərinin yerinə yetirilməsini yoxlamaq hüququ, müqavilənin şərtlərini dəyişmək hüququ, onu birtərəfli qaydada ləğv etmək hüququ);

– digər tərəfin “maliyyə müvazinətinə” olan hüququ. Əgər “maliyyə bərabərliyi”nin pozulması hakimiyyət subyektinin təqsiri hesab edilə bilməyən şəraitin nəticəsində yaranmışdırsa (vergi qanunvericiliyinin dəyişməsi və s.), onda “maliyyə bərabərliyi”nin bərpa edilməsi vəzifəsi hakimiyyət səlahiyyətli subyektinə həvalə edilmir.

Müqavilənin üç əsas şərti olan müstəqillik, dəyişməzlik və tərəflərin bərabərliyi təmin edilmədikdə, inzibati-hüquq münasibətlərini yaradan, dəyişən və ləğv edən hüquqi fakt kimi, inzibati müqavilələrdən istifadə etmək məqsəduyğundurmu sualına cavab müsbət olmalıdır.

Əgər müqavilə ilə şaquli, yaxud iyerarxiya əlaqəsi yaranarsa, onda aşağıda duran idarəetmənin obyektini müqavilə münasibətlərinin subyektinə çevrilir. O, öz imkanlarını təhlil etməli, tələb və öhdəliklərini anlamalı və onları əsaslandırmağa çalışmalıdır. Bu işin hallarını, yaranmış şəraiti, əks tərəfin imkanlarını lazımı səviyyədə öyrəndikdən sonra idarəetmə qərarının qəbul edilməsinə şərait yaratmış olur. Belə ki, aidiyyəti olan subyekt qəbul edilən qərarların məqsəduyğunluğunu daha dürüst və düzgün dərk edəcək. Başqa sözlə desək, müqavilənin hazırlanma prosesi yuxarıda duran tərəfə onun qarışacağı vəziyyəti daha da yaxşı təhlil etməyə, aşağı tərəfə isə öz tələblərini əsaslandırmağa və müqaviləyə daxil edilən şərtləri başa düşmək üçün imkan verir. Bu müqavilələr əsasında yaranan münasibətlər, hakimiyyət başlanğıcı əsasında yarananlara nisbətən daha demokratik olur. Bir çox hallarda müqavilə vasitəsi ilə inzibati akt dəyişdirilə bilər. Müqavilənin pozulmasına görə nəinki ictimai, həmçinin intizam, siyasi, bir sıra hallarda isə maddi, maliyyə təsir tədbirləri, eləcə də güzəştlərin ləğv edilməsi, icazəli (lisenziyalı) fəaliyyətin dayandırılması kimi tədbirlərin tətbiq edilməsi mümkün olur.

İkinci suala yekun olaraq bir daha qeyd etmək istərdik ki, dövlət idarəetmə orqanlarının fəaliyyəti hüquqi və qeyri-hüquqi formalarda özünü biruzə verir: İdarəetmənin hüquqi forması hüquq yaratma (hüquq müəyyən etmə) fəaliyyəti, hüquq tətbiqetmə fəaliyyəti və hüquqi əhəmiyyət kəsb edən digər hərəkətlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. İdarəetmənin qeyri-hüquqi formalarına təşkilati hərəkətlərin və (və ya) maddi-texniki hərəkətlərin həyata keçirilməsi aiddir.

Sual 3. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodlarının anlayışı və mahiyyəti

Metod ümumi mənada nəyinsə həyata keçirilməsinin üsul və fəndlərini nəzərdə tutur. Dövlət idarəetmə fəaliyyətinə uyğun olaraq, metod - müəyyən olunmuş hədlərdə və müvafiq formada, təhkim edilmiş səlahiyyətlər əsasında icra hakimiyyəti orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) gündəlik fəaliyyətində icra hakimiyyətinin vəzifə və funksiyalarının həyata keçirilməsinin praktiki üsul və fəndləridir. Bu anlayışın təhlilindən icra hakimiyyətinin fəaliyyəti haqqında, idarəçilik funksiyalarının necə həyata keçirilməsi haqqında və bu zaman hansı vasitələrdən istifadə olunması haqqında lazımi məlumatlar almaq mümkündür. Göstərilən kateqoriya vacib element kimi icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesinin mahiyyətini özündə ehtiva edir.

İdarəetmə metodu - dövlət idarəetmə fəaliyyətinin funksiyalarını həyata keçirmə üsulu olub, icra hakimiyyəti orqanının öz məqsədinə çatmaq üçün idarə olunan obyektlərə təsir etmə vasitəsidir. İstənilən fəaliyyət prosesində müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Həmin fəaliyyət prosesləri arasında idarəetmə özünəməxsus yer tutur. Daha dəqiq desək, icra hakimiyyəti subyektləri, onların təsiri altında olan obyektlər də müxtəlifdir. Adları çəkilənlər həm təyinat, həm də təşkilati-hüquqi status baxımından özünəməxsus xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur.

İdarəetmə metodlarına aşağıdakılar aid edilir:

- vahid dövlət hakimiyyətinin praktiki həyata keçirilməsinin xüsusi variantı olaraq, bu növ dövlət fəaliyyətinin məqsədli təyinatı ilə bağlıdır;
- icra hakimiyyəti subyektlərinin müvafiq obyektlərə idarəetmə təsirini ifadə edir;
- icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin bilavasitə praktiki forması kimi dövlət idarəetməsinin subyekt və obyektləri arasındakı əlaqələrdə ifadə olunur;
- icra hakimiyyəti subyektləri tərəfindən səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi istifadə olunur;
- idarəetmə metodu daimi müvafiq ünvan - obyektə malikdir (fərdi və ya kollektiv);
- idarəetmə metodu daimi dövləti səlahiyyətləri və hüquqi hakimiyyət xarakterli icra səlahiyyətlərini ifadə edir;
- idarəetmə metodlarına ifadə olunmanın hüquqi forması xasdır;
- idarəetmə təsirinin konkret metodlarının seçilməsi həm icra hakimiyyəti subyektlərinin təşkilati-hüquqi statusunun xüsusiyyətlərindən, həm də idarəetmə obyektinin xüsusiyyətlərindən asılıdır (məsələn: mülkiyyət forması və s.).

İdarəetmə metodu əsas göstəriciləri üzrə məqsədyönlü idarəetmə (təsiretmə) vasitəsidir. Onun dərk olunması prosesində bu yanaşmadan istifadə zamanı aydın olur ki, adı çəkilən təzahür idarəetmə xarakterli ictimai münasibətlər kimi hüquqi tənzimləmə metoduna yaxındır. Belə ki, onların hər ikisi tənzimləyici vasitə olub, inzibati-hüquqi sərəncamların, qadağaların və icazələrin “daşıyıcıcı” rolunda ifadə olunurlar.

Hüquqi tənzimləmə metodları nizamasalınan ictimai münasibətlərin bütün iştirakçalarına, o cümlədən idarəetmə subyektlərinə də aid edilir.

İdarəetmə metodlarından yalnız icra hakimiyyəti orqanları istifadə edir. Hüquqi ifadə olunma formasına görə idarəetmə metodu hüquqi tənzimləmə metodu ilə eyni ola bilər. Bunun üçün o, mütləq normativ-hüquqi formada tərtib edilməli və ifadə olunmalıdır. Çünki hüquqi nizamasalma daimi normativ xarakter daşıyır. Dövlət idarəetmə fəaliyyətinin metodlarının inzibati-hüquqi tənzimləmə metodlarından fərqləndirilməsi mütləqdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati-hüquqi tənzimləmə metodu inzibati hüquqi funksiyadır, idarəetmə metodu isə inzibati hüququn subyektinin funksiyasıdır. İdarəetmə metodu icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müvafiq obyektə bilavasitə idarəetmə təsir vasitəsi olub, özündə müxtəlif hüquqi hakimiyyət səlahiyyətləri daşıyır. İcra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) fəaliyyətlərində müxtəlif vasitələr məcmusundan istifadə edirlər. Bu vasitələr idarəetmə təsirinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Lakin bu vasitələrin heç də hamısında idarəetmə təsiri öz ifadəsini tapmır. Bununla belə, onlar idarəetmə metodları kimi təsnifləşdirilir. İdarəetmə orqanlarının işində istifadə olunan və idarəetmə təsirini özündə daşımayan vasitələrin əhəmiyyəti böyükdür. Onlardan idarəetmə ilə bağlı olmayan vəzifələrin yerinə yetirilməsi prosesində istifadə olunur. Adları çəkilənlər arasında sosioloji, riyazi, qrafiki və s. metodlar xüsusi çəkiyə malikdir. Bu metodlar effektiv variantın seçilməsi üçün qərar qəbul edilənə qədər istifadə edilir. Həmin qərarlarda idarəetmə təsiri yekunda formalaşır. Eyni ilə bu formada idarəetmə xarakterli digər hərəkətlər də xarakterizə olunur. Məsələn: idarəetmə qərarlarını qəbul etmə üsulları (kollegial, təkbaşına, razılaşma əsasında, birgə və s.)

Nəzəri və təcrübi baxımdan idarəetmə orqanları aparatında, onların struktur bölmələri və ayrı-ayrı vəzifəli şəxsləri arasında səlahiyyətin və məsuliyyətin bölüşdürülməsi baş verir. Burada idarəetmə işinin üsul və fəndləri üzə çıxır. Lakin onları idarəetmə metodları kimi qəbul etmək yanlışlıqdır. Çünki onların hamısı bilavasitə idarəetmə təsirini ifadə etmir. Məhz bu səbəbdən riyazi, qrafiki, sosioloji və tərbiyəvi metodlar müstəqil idarəetmə metodları kimi qəbul edilmir. Bu növ hərəkətlər bir qayda olaraq, öz xarici ifadəsini təşkilati tədbirlərdə (idarəetmənin qeyri-hüquqi formalarında) tapır.

Aparılan təhlillərdən aydın olur ki, idarəetmənin təsiretmə metodları daimi xarici hüquqi-hakimiyyət əhəmiyyətinə və iradəsinə malikdir. İdarəetmə aparatının işinin təşkili metodları yalnız aparatdaxili əhəmiyyətə malikdirlər. Ayrı-ayrı idarəetmə hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan metodlar prosedur xarakterə malik olurlar. Adları çəkilənlərdən birinciləri inzibati-hüquqi metodlar sayılır. Burada dövlət idarəetmə fəaliyyətinə xas olan bütün əsas keyfiyyətlər öz əksini tapır. İcra hakimiyyəti subyektlərinin ixtiyarında olan bu növ metodların köməyi ilə obyektə edilən idarəetmə təsiri idarəetmənin inzibati-hüquqi formalarından istifadə etməklə həyata keçirilir. Həmin yanaşma ilə inzibati-hüquqi formalar və inzibati-hüquqi metodlar arasında olan birbaşa əlaqə obyektiv aləmdə gerçəkləşir. İdarəetmə prosesində istifadə olunan idarəetmənin bu və ya digər metodları öz əksini hüquqi aktlarda tapır.

Suala yekun olaraq, bir daha qeyd etmək istərdik ki:

1. İdarəetmə metodu dövlət fəaliyyətinin funksiyalarının praktiki surətdə həyata keçirilməsi və məqsədlərinə çatmaq vasitəsidir.

2. Hüquqi nizamasalma metodu – bu, inzibati hüququn subyektlərinin funksiyasıdır: idarəetmə metodu – inzibati hüququn subyektinin funksiyası, bununla belə bütün subyektlərin yox, yalnız icra hakimiyyətinin subyektlərinin funksiyasıdır.

3. Aşağıdakı metodları ayırmaq lazımdır:

- idarəetmə təsirinin metodları;
- idarəetmə aparatının işinin təşkili metodları;
- ayrı-ayrı idarəetmə təsirlərinin həyata keçirilməsi metodları.

4. İdarəetmənin iki əsas metodu inandırma və məcburetmə fərqləndirilir. Adları çəkilən hər iki metod inzibati, iqtisadi və sosial-psixoloji metodların köməyi ilə həyata keçirilir.

5. İnzibati məcburetmə dövlət məcburetməsinin xüsusi növü olaraq, funksional hakimiyyətin subyektləri tərəfindən inzibati xətalara əlaqədar, inzibati hüquq normaları əsasında tətbiq olunan məcburetmə tədbirlərinin tətbiqindən ibarətdir.

6. İnzibati məcburetmə tədbirləri çoxsaylı və müxtəlifdir. Onlar tətbiq edilməsinin məqsədləri, əsasları və qaydasına görə fərqlənir. Bu da onların təsnifləşdirilməsi üçün əsas yaradır.

7. İnzibati məcburetmə tədbirləri bölünür:

- inzibati xəbərdaretmə tədbirlərinə;
- inzibati qarşısınıalma tədbirlərinə;
- inzibati-prosessual təminetmə tədbirlərinə;
- inzibati tənbehlərə;
- inzibati bərpaetmə tədbirlərinə.

8. Polis əməkdaşları tərəfindən tətbiq edilən inzibati qarşısınıalma tədbirləri qrupunda adi və xüsusi tədbirləri ayırmaq olar.

a) adi tədbirlərə aiddir:

- vətəndaşların inzibati qaydada tutulması;
- texniki vəziyyəti hərəkət təhlükəsizliyinə təhlükə yaradan və ətraf mühitə ziyan vuran avtonəqliyyatın istismarının qadağan edilməsi;
- icazə vermə sistemi obyektlərinin işini dayandırmaq;
- daxili işlər orqanlarına gətirmə və s.

b) xüsusi tədbirlərə aiddir: silahın, fiziki qüvvənin, əl qandallarının tətbiq edilməsi. Onlar qanunvericiliklə xüsusi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və xüsusilə təhlükəli hərəkətlərin qarşısını almaq üçün tətbiq edilir.

Sual 4. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin inzibati-hüquqi metodlarının növləri və xüsusiyyətləri. İnzibati məcburetmənin anlayışı və hüquqi təbiəti

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində aidiyyəti subyektlərin istifadə etdikləri metodlar çox müxtəlifdir. Onlar müxtəlif əsaslar üzrə, əsasən, idarəetmə subyektlərinin funksiyaları üzrə təsnifləşdirilir. Bu metodlar ümumi formada - idarəetmə prosesinin bütün mərhələlərində istifadə edilən və xüsusi formada - idarəetmə prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərində, o cümlədən müvafiq funksiyaların həyata keçirilməsi zamanı tətbiq edilən metodlara bölünür.

İdarəetmənin ümumi metodları sırasına inandırma və məcburetmə metodları aid edilir. Bunlar lazımi davranışın (hüquq qaydalarını təmin etmə mexanizminin vahid qarşılıqlı və əlaqəli) tərəfləridir. Təcrübi baxımdan bu metodlar bir-birini tamamlayır.

İcra hakimiyyəti orqanları fəaliyyətlərində əsas metod kimi, inandırma metodundan istifadə edirlər. İnandırma müxtəlif izahedici, tərbiyəvi və təşkilati tədbirlərin istifadəsi zamanı özünü göstərir. Qanunverici inandırma metodunun köməyi ilə müxtəlif subyektlərin vahid iradəsinə və davranışına nail olur. Deməli, inandırma icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində müvafiq birliyi tələb olunan hərəkətlərin əhəmiyyətli şərtidir.

İnandırma mahiyyətə ictimai münasibətlərə təsiretmə metodudur. Onun məzmunu isə insanların şüuruna və davranışına təsir edən konkret müxtəlif tədbirlər kompleksindən ibarətdir. İnandırma ardıcıl surətdə həyata keçirilən hərəkətlər prosesi olub, diqqətin yetirilməsi, marağın oyadılması, istəyin yaradılması və hərəkətlərin stimullaşdırılması kimi elementləri özündə cəmləşdirir. Adı çəkilən metod vasitəsilə (mənəvi xarakterli vasitələrlə) insanın şüur və iradəsinə təsir göstərilir. Nəticə etibarilə “özgə” iradə könüllü və şüurlu formada şəxsin öz iradəsinə çevrilir və inandıran şəxsin baxışlarına uyğun baxışlar təsir olunan şəxsə yaranır. Bu baxışlar mənəvi motivlər formasını alır və şəxsin gələcək fəaliyyətində rəhbər tutulur.

Dövlət idarəetməsində inandırma dedikdə, vətəndaşların hüquqi şüurunun yüksəldilməsi və onların Konstitusiya və qanunlara, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi ruhunda tərbiyə etmək məqsədilə tərbiyəvi, izahedici təşəbbüs yaradan kompleks tədbirlərindən ibarət olan, insanların şüuruna və davranışına təsir etmək üsulu başa düşülür. İnandırma təsirinin ideoloji və mənəvi xarakter daşması, onun sözlə ifadə olunan hüquqi təbliğat kimi başa düşülməsinə səbəb olmamalıdır. Qeyd olunan səbəbdən, inandırma tədbirlərinin sisteminə əsaslı olaraq müxtəlif təşkilati və təşəbbüs xarakterli tədbirlər də aid edilir.

Daxili işlər orqanlarında inandırma metodu

Daxili işlər orqanları ictimai qaydanın mühafizəsində və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsində, hüquqpozmalarla mübarizədə demokratik və humanist metodlardan istifadə edirlər. Daxili işlər orqanlarının fəaliyyəti sahəsində nizama salınan və mühafizə olunan ictimai münasibətlərin həcminə görə ən çox yer tutan DİO-nun inzibati fəaliyyətidir. Əməliyyat-axtarış və cinayət-prosessual fəaliyyətdən fərqli olaraq, inzibati-hüquqi mühafizə, ictimai qaydanın mühafizəsi və hüquqpozma törədənlərə qarşı mübarizədə inandırmanın istifadə edilməsi imkanları daha çoxdur. Məhz bu baxımdan daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyətində istifadə olunan inandırma inzibati xətlərin xəbərdar edilməsi və qarşısının alınması, eləcə də hüquqpozma törədənlərin tərbiyələndirilməsi üçün işlək vasitədir.

Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyətində inandırma metodu aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa xidmət edir:

a) vətəndaşlarda hüquqi davranış adətlərinə daxili tələbat və dözümlüyün tərbiyə edilməsi;

b) hüquqazidd hərəkətlərin xəbərdar edilməsi;

c) hüquqpozma törədənlərə təsir etmək.

Daxili işlər orqanlarının inzibati təcrübəsində inandırmanın aşağıdakı əsas formalarından istifadə olunur:

✚ əhali arasında tərbiyəvi işin və hüquqpozmaların törədilməsinə meyilli olan vətəndaşlarla fərdi işin aparılması;

✚ təbliğat-təşviqat fəaliyyətinin aparılması;

✚ xidmət göstərilən ərazidə ictimai qaydanın mühafizəsinin vəziyyəti haqqında dövlət orqanlarına və əhaliyə məlumat vermə;

✚ ictimai qaydanın mühafizəsində iştirak edən vətəndaşların təltif edilməsi və s.

Dövlət idarəetmə sistemində inandırma vasitələri effekt vermədikdə, məcburet təsirindən istifadə etmək zərurəti yaranır. Həmin hallarda arzuolunan davranışa nail olmaq üçün məcburetmədən istifadə olunur.

Dövlət idarəetməsində məcburetmədən əsas metod kimi deyil, köməkçi metod kimi istifadə olunur. İcra orqanları tərəfindən hüquq qaydalarının, mülkiyyətin, vətəndaşların və ictimai təşkilatların hüquq və maraqlarının mühafizəsi, hakimiyyət aparatının fəaliyyəti üçün normal şəraitin yaradılmasında məcburetmədən istifadə olunur.

Cəmiyyətdə məcburetmənin müxtəlif növləri olan (üsuluna görə) fiziki, psixi və təşkilati təsirlər fərqləndirilir.

Fiziki təsir şəxsə və onun əmlakına yönələ bilər. Fiziki məcburetmənin bilavasitə obyekt rolunda şəxsiyyət və onun maddi vəziyyəti çıxış edir. Təsir forması kimi o, şəxsiyyətə, onun əmlakına, pul vəsaitinə və sərəncamında olan bəzi nemətlərdən müəyyən miqdarda məhrum etmələrə və ya məhdudlaşdırmalara səbəb olur.

Psixi məcburetmə təsir forması kimi insanın psixikasına (fərdin ağılına, emosiyalarına və iradəsinə) yönəlir. Qeyd olunanlara təsir etməklə insanın şüuruna təsir edilir, nəticədə lazımi ictimai davranışa nail olunur. Bu metod qanunçuluğun və dövlət intizamının tələblərinə riayət etməkdən yayınan və ya inzibati-hüquqi normalarla müəyyən edilmiş davranış qaydalarını pozan şəxslərə tətbiq olunur.

Təşkilati tədbirlərə misal kimi, hüquqların məhdudlaşdırılmasını və hüquqdan məhrum etməni (işdən çıxarılma, təşkilatın ləğv edilməsini) göstərmək olar.

Göstərilən məqam şərtidir. Çünki, vətəndaşlara və təşkilatlara tətbiq edilən bu təsir vasitələri bir-biri ilə uzlaşır.

Təcrübi baxımdan məcburetmə tədbirləri hüququn həm fərdi, həm də kollektiv subyektlərinə tətbiq edilə bilər. Məcburetmənin hüquqi amillər baxımından leqal və qeyri-leqal növləri fərqləndirilir. Qeyri-leqal formada məcburetməyə başqa dövlətlərin təcavüzünü, zəbt etməni, zor tətbiq etməni misal göstərmək olar. Dövlətin daxilində törədilən zorun mənbəyi kimi cinayətkarlıq, oxlokратиya (kütlənin hakimiyyəti), bandokratiya (yarımleqal birləşmələrin, mafianın və s. hakimiyyəti), eləcə də hakimiyyət strukturlarının sui-istifadələrə yol vermələri, vəzifəli şəxslərin səlahiyyətsizliyi, səhlənkarlığı və inzibati özbaşınalığı çıxış edə bilər.

Hüquq elmi dövlət hakimiyyət göstərişlərinə riayət edilməsi fonunda müvafiq məcburetmə metodlarını tədqiq edir. Daha dəqiq desək, hüquq normaları əsasında və onların pozulmasına görə tətbiq edilən hüquqi məcburetmələri tədqiq edir.

Hüquqi (leqal) məcburetmə tədbirlərinə aiddir:

- intizam məcburetməsi;
- inzibati məcburetmə;
- mülki-hüquqi məcburetmə;
- cinayət-hüquqi məcburetmə.

Dövlət idarəetmə metodunda spesifikliyi ilə xarakterizə olunan məcburetməyə aşağıdakılar xasdır:

- cəmiyyətə, şəxsiyyətə və dövlətə zərər yetirə biləcək qanunazidd əməllərlə əlaqədar olaraq həyata keçirilir;
- müvafiq normada ifadə olunan dövlət “iradəsinin” pozulması nəticəsində həyata keçirilir.

Hüquqi məcburetmə hüquq normalarının tələblərini pozan şəxsə (hüququn subyektlərinə) tətbiq edilir. Məcburetmə fərdi qaydada müvafiq hüquqi göstərişləri yerinə yetirmək, yeni hüquqpozmalara yol verməmək, təqsirkarı və ətrafdakıları tərbiyə etmək üçün subyektə xaricdən göstərilən təsirdir. Konkret subyektin fiziki, təşkilati, əmlak və mənəvi sahələrinə təsir etməklə məcburetmə fəaliyyətinin nəticələrinə çatmaq olar.

Hüquqi məcburetmə hüquq tətbiqetmə aktlarının vasitəsilə həyata keçirilir. Normalar özü-özlüyündə yalnız məcburetmənin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Onu reallığa çevirmək üçün hüquq tətbiqetmə aktları qəbul edilməlidir. Məcburetmə ciddi formada, yalnız qanun əsasında tətbiq edilir.

Nəzəri baxımdan hüquq normaları müvafiq tədbirlərin hansı şəraitdə və hansı qaydada kim tərəfindən (səlahiyyətli subyektlər) tətbiq edilə biləcəyini nizamlayır. Məcburetmə tədbirlərinin dəqiqliklə tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təsbit olunmuş - şəxsiyyət və onun əmlak toxunulmazlığı kimi ali dəyərlərin konkretləşməsinə və hüquqi təminatını nəzərdə tutur.

Səlahiyyətli orqanlar tərəfindən məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsinin əsasları, onun tətbiq edilməsi üçün vacib olan əlamətlər (hüquqpozmanın tərkibi) qanunvericiliklə müəyyən edilir. Qanuni əsaslar olduqda, hansı məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi normativ qaydada müəyyən edilir. Məcburedici vasitələrin tətbiq edilməsi qaydasının dəqiq tənzimlənməsi, məcburetmə subyektlərinin dairəsinin və onların səlahiyyətlərinin müəyyən edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir. Bu zaman vətəndaşların və təşkilatların hüquq və maraqlarının mühafizəsi üçün lazımı təminatlar verilir.

Məcburetmə dedikdə, qanunazidd hərəkətlərə yol vermiş təqsirkara qarşı xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən hüquq tətbiqetmə aktlarının tətbiq edilməsi vasitəsi ilə (hüquq əsasında tətbiq edilən) hüquq qaydasının təmin edilməsi üsulu başa düşülür

Hüquq normalarını yalnız dövlətin səlahiyyətli orqanları (vəzifəli şəxsləri) qəbul edir. Orada olan sanksiyaları tətbiq etmək hüququna müvafiq normativ aktla səlahiyyət verilmiş subyekt malikdir. Məcburetmə aparatına malik olan dövlət vətəndaşlara qarşı məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək hüququna malikdir. İctimai və qeyri-dövlət təşkilatlarında, həmin qurumun rəhbərliyi yalnız öz əməkdaşlarına məcburetmə ilə bağlı olan tədbirləri tətbiq edə bilər. İctimai orqanlar vətəndaşlara qarşı qanunla müəyyən olunmuş hallarda məcburetməni dövlətin tapşırığı əsasında müvafiq subyektin nəzarəti altında həyata keçirə bilər.

Dövlət idarəetməsində inandırma və məcburetmə inzibati, iqtisadi və sosial-psixoloji metodlarda öz əksini tapmaqla həyata keçirilir.

İnzibati metodlar

İnzibati metodlar məzmununda hüquqi göstərişləri əks etdirməklə, müvafiq idarəetmə orqanlarının hüquqi hakimiyyət iradəsinin birtərəfli ifadəsini əks etdirir.

İnzibati metodlar imperativ xarakterə malik olmaları ilə xarakterizə olunur. İdarəetmə orqanları tabeçilikdə olan müəssisələr, təşkilatlar və vətəndaşlar üçün icrası hüquqi cəhətdən məcburi olan idarəetmə qərarlarını qəbul edirlər. Onların yerinə

yetirilməsi izahetmə, təşkilətmə, tərbiyələndirmə, həvəsləndirmə və məcburetə ilə təmin edilir. Məsələn: hüquqi məsuliyyətə cəlbətmə.

Hüquqi ədəbiyyatda inzibati metodlar bəzən, birbaşa təsir metodları adlandırılır. Həmin metodlara aşağıdakı əlamətlər xasdır:

- a) iradəyə birbaşa təsir etmək;
- b) əmredici xarakter;
- c) komandalara birmənalı olması (təbəçiliyində olanlara əmr edildiyi kimi yerinə yetirməyi məcbur edir);
- ç) idarəetmənin müxtəlifliyi və əmrlərin eynimənalı olduğundan, onların çoxlu sayda qəbul edilməsi zəruriliyi;
- d) nəzarət edən aparatın olması;
- e) həvəsləndirmə tədbirlərinin tətbiqi və s.;
- ə) qeyri-iqtisadi məcburetədən geniş istifadə olunması.

İnzibati metodlar aşağıdakı növlərə bölünür:

- ifadə formasına görə:
 - inzibati-hüquqi;
 - inzibati-təşkilati;
- hüquqi xüsusiyyətlərinə görə:
 - normativ;
 - fərdi
- təsir üsuluna görə:
 - həvəsləndirici;
 - səlahiyyətverici;
 - təltifedici
- göstərişlərin formasına görə:
 - qəti;
 - həvaləedici;
 - tövsiyəedici.

İnzibati metodlar birtərəfli idarəetmə təsirinin bu və ya digər variantını daim ifadə edən çoxlu sayda müxtəlif təzahürlərə malikdirlər. Bunlar aşağıdakılar ola bilər:

- idarəetmə sahəsində davranış qaydalarının təyin edilməsi (məsələn: ictimai qaydanın mühafizəsi sahəsində);
- təbəçilikdə olanlar üçün məcburi olan tapşırıqların verilməsi;
- müəyyən hərəkətlərin edilməsi haqqında göstəriş (məsələn: təbəçilikdə olan təşkilatda təftiş aparmaq üçün nazirin əmri);
- vəzifəyə təyin etmə;
- vətəndaşların qanuni tələblərinin təmin edilməsi;
- nəzarətin həyata keçirilməsi.

Bütün hallarda inzibati metodlardan istifadə edilərkən idarəetmə orqanının iradəsi birtərəfli qaydada təzahür olunur. Hüquqi hakimiyyət formasında onun təzahürü müxtəlif variantlarda mümkündür.

İdarəetmənin iqtisadi metodları

Dövlət idarəetmə təcrübəsində idarə edilənlərin davranışına birbaşa təsir vasitəsi olan idarəetmənin inzibati metodları ilə yanaşı həmçinin, idarəetmənin iqtisadi metodlarından da istifadə olunur. Hüquqi ədəbiyyatlarda iqtisadi metodlar bəzən, “dolaylı təsir metodları” adlandırılır. Onların köməyi ilə icra hakimiyyəti orqanı (vəzifəli şəxs) idarə olunan obyektin maddi maraqlarına təsir etməklə istənilən davranışa nail olur.

İdarəetmənin iqtisadi metodlarına aşağıdakı xüsusiyyətlər xasdır:

- a) idarəedici təsir dolayı yolla icraçıların tələbatlarını və maraqlarını nəzərə almaqla, lazımi davranışı təmin etmək üçün şərait yaradılmaqla həyata keçirilir;
- b) idarəetmə aktları müəyyən hərəkətləri etməyə hüquq verir;
- c) təcəllikdə olanlarda bir neçə variant davranışdan birini və ya əksər davranış variantlarını seçməyə imkan vardır;
- ç) həvəsləndirmənin həyata keçirilməsi üçün yaradılan mexanizm hüquqi normalar və adətlərlə möhkəmləndirilir (gəlirin, güzəştlərin əldə edilməsi və s.);
- d) inkişaf etmiş ədalət mühakiməsi mexanizminin olması, mübahisələrin həlli, vətəndaşların və onların kollektivlərinin qanuni maraqlarının təmin edilməsi.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində istifadə olunan idarəetmənin iqtisadi metodlarına aşağıdakıları aid etmək olar:

- mükafatın verilməsi;
- kreditin ayrılması;
- vergilərdən azad etmə;
- güzəştlərin verilməsi;
- qiymətlərin buraxılması;
- iqtisadi sanksiyaların tətbiq edilməsi.

Təcrübədə iqtisadi metodlardan istifadə edilməsi dərhal arzu edilən nəticəni vermir, lakin icraçıların aktivliyi hiss olunur və alınan nəticələr mükəmməl olur.

İdarəetmə sistemində özünəməxsus yeri olan idarəedən və idarəolunanların normal qarşılıqlı fəaliyyət sistemi sabitliyi və inkişafı, eləcə də strateji nailiyyətlərin əldə olunmasını təmin edir. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsində iqtisadi metodlar və həvəsləndirmə institusional əhəmiyyətə malikdir. Fikrimizcə, iqtisadi metodlarla idarəetmənin inzibati metodlarının hansının daha üstün olmasının araşdırılmasına lüzum yoxdur. Daha dəqiq desək, adları çəkilənlər vahid idarəetmə təsirinin iki istiqamətidir. Hüquqi cəhətdən həm inzibati göstərişlər, həm də iqtisadi təsir vasitələri tərtib olunmanı tələb edir. Tərtib olunma onları yaxınlaşdıran əsas əlamətdir. Deyilənlərə əyani misal olaraq, maddi təltif sistemlərinin, qiymətlərin, gəlirdən çıxma normativlərin idarəetmənin hüquqi aktları vasitəsilə təsdiq edilməsini göstərmək olar. Aparılan təhlildən aydın olur ki, iqtisadi metodlar inzibati metodların vasitəsilə həyata keçirilir.

Sosial-psixoloji metodlar

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrası zamanı aidiyyəti orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən iqtisadi və inzibati metodlarla yanaşı, həmçinin sosial-psixoloji metodlar da tətbiq edilir. Həmin metodlar aiddir:

- Sosioloji metodlar:
 - sosial-kütləvi proseslərdə tətbiq olunun metodlar;
 - kollektivlərdə idarəetmə metodları;
 - şəxsiyyətdə fərdi davranışın idarə olunması metodları.
- Psixoloji metodlar:
 - əməyin humanistləşdirilməsi metodu;
 - psixoloji həvəsləndirmə metodu;
 - psixoloji əsaslar əsasında işçilərin xırda qruplar və kollektivlər formasında komplektləşdirilməsi metodu;
 - işçilərin psixoloji xarakterinə görə peşəkar seçilməsi və yerləşdirilməsi.

Subyektin obyektə olan müxtəlif təsir fəndləri idarəetmənin qarşılıqlı əlaqə vasitələrinin vahid istifadəsi şəklində olmalıdır. Təcrübə cəhətdən vəziyyət, fəaliyyət sahəsi, kadr və texniki potensial nəzərə alınmaqla vətəndaşlara və təşkilatlara edilən müxtəlif təsir metodlarından səmərəli istifadə olunmalıdır. Düzgün təşkil edilmiş idarəetmə prosesində idarəetmə metodları vahid təsir vasitələri sistemini yaradır. Qeyd

olunanlara riayət olunmadıqda və ya obyektiv şəraitin əksinə tətbiq olunduqda ziddiyyətlər mövcud olacaqdır. Təcrübəli rəhbər idarəetmənin bütün metodlarından bacarıqla istifadə etməli və daha çox effektiv nəticələrə nail olmalıdır.

İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində istifadə olunan metodlar sırasında məcburetə xarakterli metodlardan istifadə olunur. Onlardan istifadə etməklə icra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) tənzimlənən ictimai münasibətlərə lazımi təsir göstərilməsini təmin edirlər. İdarə olunanların lazımi davranışını təmin etmək üçün məcburetə tədbirlərinin məcmusu inzibati hüquqi institut olan - inzibati məcburetəni təşkil edir.

İnzibati məcburetə dövlət məcburetə növlərindən biri olaraq, dövlətin adından və onun nümayəndələri tərəfindən tətbiq edilir. Geniş mənada inzibati məcburetə inzibati-hüquqi normalarda əks olunmuş davranış qaydalarının yerinə yetirilməsinin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Məcburetə tədbirlərinin adlarından aydın olur ki, (inzibati məcburetə tədbirləri) onlar məhkəmədənə qarşı qaydada tətbiq olunurlar. Lakin qüvvədə olan qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallarda ayrı-ayrı inzibati məcburetə tədbirləri məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilir. Adətən, bu təcrübə inzibati xətlərin törədilməsinə görə inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsinə aid edilir.

İnzibati məcburetə dedikdə, dövlət məcburetəsinin xüsusi növü olan və hakimiyyət subyektləri tərəfindən inzibati hüquq normaları əsasında inzibati xətlərlə əlaqədar tətbiq olunan məcburetə tədbirləri başa düşülür.

İnzibati məcburetə üçün aşağıdakılar xasdır:

1. İnzibati məcburetə dövlət idarəetmə sahəsində yaranan ictimai münasibətlərin mühafizəsinə yönəlmiş dövlət məcburetəsinin xüsusi növüdür. İnzibati məcburetə tədbirlərinin tətbiq edilməsinin məqsədi, əsası və tətbiq edilmə qaydaları dövlət tərəfindən müəyyən edilir. Onlar müvafiq dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərin icraedici-sərəncamverici fəaliyyətləri prosesində istifadə edilir. Bütün inzibati məcburetə tədbirlərinə dövlət hakimiyyət xarakteri xasdır.

2. Bir qayda olaraq, inzibati məcburetənin tətbiq edilməsi üçün əsas inzibati xətlərin törədilməsi və ya hüquqi normada nəzərdə tutulan xüsusi şəraitin yaranmasıdır. İnzibati məcburetə tədbirləri bu və ya digər təhlükəli nəticələrin yaranmasını xəbərdar etmək üçün istifadə edilir (məsələn: epidemiya, epizootiya, təbii fəlakət və digər fəvqəladə hallar).

3. İnzibati məcburetə tədbirlərini tətbiq etməyə səlahiyyəti olan orqanların (vəzifəli şəxslərin) dairəsi normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilir. Həmin səlahiyyətli orqanlar aşağıdakılardır:

- yerlərdə icra hakimiyyəti;
- icra hakimiyyəti orqanları;
- digər dövlət idarəetmə orqanları və vəzifəli şəxslər.

İnzibati məcburetə onu tətbiq etməyə səlahiyyəti olan subyektlərin çoxluğu ilə xarakterizə edilir.

4. İnzibati məcburetənin tətbiqi xidməti tabeçilik münasibətləri ilə bağlı olmur. Deməli, inzibati məcburetə tədbirləri hüquq subyektlərinin geniş dairəsinə tətbiq edilə bilər.

5. İnzibati məcburetə tədbirləri cinayət hüquqi cəzalardan fərqli olaraq, daha az həcmdə hüquqi məhdudiyətlər nəzərdə tutur. Bu tədbirlər dövlət idarəetmə sahələrində tətbiq edildiyindən, onların tətbiqinin prosessual qaydası operativlik, sadəlik və qənaətlilik ilə fərqlənir.

6. Normativ baxımdan bəzən, yurisdiksiyanın həyata keçirilməsi hüququ ilə hakimlər də təmin edilir.

Fikrimizcə, inzibati tənbehlərin tətbiqi sahəsində məhkəmələrin fəaliyyəti ədalət mühakiməsi deyil, inzibati prosesin bir hissəsi hesab olunur. Bütünlükdə onlar dövlət idarəetməsini həyata keçirirlər.

7. İnzibati məcburetmə bütün icra hakimiyyəti orqanları (vəzifəli şəxslər) tərəfindən deyil, yalnız inzibati hakimiyyəti həyata keçirməyə səlahiyyəti olan orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən tətbiq edilir. Bu xüsusiyyət inzibati məcburetmə tədbirlərinin səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanlarının (vəzifəli şəxslərin) bilavasitə təbəçiliyində olmayan şəxslərə qarşı tətbiq edilməsi ilə xarakterizə olunur.

8. İnzibati məcburetmə tədbirləri dövlət idarəetmə sahəsində ümumməcburi davranış qaydalarını formalaşdırır (məsələn: yol hərəkətinin təhlükəsizlik qaydaları, sanitariya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və s.).

9. İnzibati məcburetmə tədbirləri bir qayda olaraq dövlət idarəetmə sahəsində mühafizə funksiyalarını həyata keçirməyə səlahiyyəti olan orqanlar (vəzifəli şəxslər) tərəfindən tətbiq edilir.

10. Dövlət idarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri hüquq qaydasının pozulmasını müəyyən edərkən və ya öz qanuni tələblərinə qarşı müqavimətə rast gəldikdə, müstəqil surətdə (yubanmadan) qanunazidd hərəkətlərin xəbərdar edilməsi və ya qarşısının alınması, eləcə də inzibati xəta törədən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün lazımi tədbirlər görməlidirlər. İnzibati məcburetmənin özünəməxsus xüsusiyyəti törədilmiş hüquq pozuntusuna qarşı dərhal tətbiq edilməsi ilə izah olunur.

İnzibati məcburetmə hüquq qaydasının mühafizəsində əsas rol oynayır. Hüquqpozmalarla mübarizədə onun profilaktik əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, daxili işlər orqanları, dövlət müfəttişlikləri və icraedici-sərəncamverici fəaliyyətin digər subyektləri müvafiq qaydalara riayət olunmasına müntəzəm nəzarət edir və vaxtında hüquqpozmalara müvafiq reaksiya verirlər. İnzibati məcburetməyə çoxlu sayda qarşısını alma tədbirləri aid edilir. Məsələn: inzibati xətaya görə vətəndaşların inzibati qaydada tutulması, müvafiq mexanizmlərin istismarının qadağan edilməsi və s. Adları çəkilən tədbirlərin tətbiqi ictimai zərərli nəticələrin baş verməsinin qarşısını alır. Bir çox hallarda birinci dəfə təsadüfən hüquqpozma törədən şəxslərə qarşı inzibati məcburetmə tədbirləri tətbiq edilir. Burada məqsəd həmin tədbirin tərbiyəedici təsiri ilə cinayətlərin profilaktikasına nail olmaqdır. Təcrübə göstərir ki, xırda pozuntulara qarşı reaksiya verilməməsi və təqsirkarlara qarşı inzibati-hüquqi məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməməyi yeni xətalara və cinayətlərin törədilməsi ehtimalını artırır.

İnzibati məcburetmə tədbirləri çoxsaylı və müxtəlifdir. Onlar tətbiq edilmə məqsədlərinə, əsaslarına və qaydasına görə fərqlənirlər. Göstərilənlər inzibati məcburetmə tədbirlərinin təsnifləşdirilməsi üçün əsas sayılır.

İnzibati məcburetmə tədbirləri aşağıdakı növlərə bölünür:

1. İnzibati-xəbərdaretmə tədbirləri.

Nəzəri fonda adı çəkilən tədbir profilaktik fəaliyyətin əsas hissəsi hesab olunur. O, bir qayda olaraq, xətalara yaranmadığı vaxtda tətbiq edilir, ola biləcək zərərli və arzu edilməz nəticələrin, yaxud hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi vasitəsi kimi ictimai və dövlət maraqlarının, vətəndaşların təhlükəsizliyinin mühafizəsi məqsədilə həyata keçirilir. Bu tədbirlərin tətbiq edilməsi heç bir hüquqpozmaların törədilməsi ilə bağlı deyil. Onlar inzibati məhdudiyyətlər rolunda və ya müxtəlif inzibati qadağalar rolunda çıxış edirlər.

Bunlara aiddir:

- epidemiya və epizootiya zamanı karantin tətbiq edilməsi;
- sərhəd sahələrinin bağlanması (məsələn: epidemiya yarandıqda);

- hərəkət təhlükəsizliyinə təhlükə yarandıqda, nəqliyyatın hərəkət etməsi üçün yolun və ya küçənin müəyyən hissələrinin bağlanması (məsələn: evlərin uçması, torpaq sürüşməsi və s.);

- mülki hava gəmilərinin sərnişinlərinin və onların əşyalarının yoxlanılması;
- şəxsiyyəti təsdiq edən sənədlərin yoxlanılması;
- nəqliyyat vasitələrinin texniki baxışı;
- ictimai işə müəssisələrinin sanitariya vəziyyətinin və orada işləyən şəxslərin

məcburi tibbi müayinəsi;

2. İnzibati qarşısını alma tədbirləri. Bu tədbirlərin tətbiq edilməsinin məqsədi baş vermiş və törədilən xətlərin qarşısını almaqdır.

Bu tədbirlərin sırasına aiddir:

- gətirilmə (gətirmə);
- inzibati xəta törədən şəxsin inzibati qaydada tutulması;
- təhlükəli olan xəstələrin məcburi müayinəsi və müalicəsi;
- hüquqazidd hərəkətlərin dayandırılması tələbinə tabe olmadıqda bilavasitə fiziki

qüvvənin tətbiqi;

- asayışı pozan kütləvi iğtişəşlərin və qrup halında olan zorakı hərəkətlərin qarşısını almaq məqsədi ilə xüsusi vasitələrin tətbiq edilməsi (rezin dəyənəklər, gözyaşardıcı qaz və s.);

- xüsusi hallarda odlu silahın tətbiq edilməsi;
- yoluxucu xəstəliyə yoluxmuş xəstələrin müvəqqəti olaraq işdən kənarlaşdırılması;

- texniki vəziyyəti müəyyən olunmuş tələblərə cavab verməyən nəqliyyat vasitələrinin istismarının qadağan edilməsi;

- odlu ov silahlarının və döyüş sursatlarının götürülməsi (məsələn: şəxs müntəzəm surətdə ictimai qaydanı pozduqda, spirtli içkilərdən sui-istifadə etdikdə, yaxud onlar psixi xəstəliklərə tutulduqda);

3. Normal prosesual fəaliyyət üçün şərait yaratmaq məqsədilə tətbiq edilən inzibati-prosessual təminatmə tədbirləri aşağıdakılardır:

- gətirilmə;
- inzibati qaydada tutma;
- şəxsi axtarış, fiziki şəxsə olan əşyaları yoxlama;
- nəqliyyat vasitəsinə baxış;
- əşya və sənədləri götürmə;
- nəqliyyat vasitəsinin idarə olunmasından kənar etmə;
- sərxoşluq vəziyyətini müəyyən etmə;
- nəqliyyat vasitələrini saxlama və onların istismarını qadağan etmə.

4. İnzibati tənbehlər:

- xəbərdarlıq;
- inzibati cərimə;
- inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetin müsadirəsi;
- fiziki şəxsə verilən xüsusi hüququn məhdudlaşdırılması;
- Azərbaycan Respublikasının hüquqlarından kənara inzibati qaydada çıxarma;
- ictimai işlər;
- inzibati həbs.

5. Bərpaetmə tədbirləri ziyanın ödənilməsi və əşyaların əvvəlki vəziyyətinin bərpa edilməsi üçün tətbiq edilir. Onlara aiddir:

- maddi məsuliyyət tədbirləri (ziyanın ödənilməsi);
- özbaşına tikilmiş tikililərin sökülməsi;

- özbaşına tutulmuş yaşayış yerlərindən inzibati çıxartma;
- qanunsuz əldə olunmuş gəlirin təşkilatlardan alınması.

Dövlət məcburetmə tədbirləri tətbiq edildiyi şəxslərin azadlığını məhdudlaşdıran, onların hüquq və maraqlarına toxunan vasitədir. İnzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiqində yanlışığa yol verilməsini istisna etmək üçün müvafiq hüquqi normalarla tənzimləmə mexanizminin olması zəruridir. Təcrübədə vətəndaş və təşkilatlara müxtəlif inzibati məcburetmə tədbirləri çoxlu sayda tətbiq edilir.

Məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi (odlu silahın tətbiqi, məcburi qaydada müalicə, inzibati qaydada tutma və s.) qanunvericiliyə müvafiq olaraq tənzimlənir. Bu tədbirlərin tətbiqi dövlətin nəzarəti altındadır. Nəzərə almaq lazımdır ki, inzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək hüququna yalnız xüsusi səlahiyyətlər verilmiş dövlət idarətmə orqanları (vəzifəli şəxslər) malikdir. Daha dəqiq desək, bu orqanların dairəsi məhduddur. Həmin tədbirlərin məhdudluğu müvafiq nəzarəti asanlaşdırır.

İnzibati xəbərdaretmə tədbirləri və inzibati qarşısını-alma tədbirləri hüquq qaydalarının mühafizəsi ilə bağlıdır. Bu səbəbdən adları çəkilənləri daxili işlər orqanları və digər nəzarət-təftiş orqanları tətbiq edirlər. Onların həyata keçirilməsində böyük rol səhiyyə orqanlarına məxsusdur. Səhiyyə orqanları bu tədbirləri yoxlama-nəzarət funksiyalarının icrası zamanı tətbiq edirlər.

1 mart 2016-cı il tarixdən yeni qüvvəyə minən İXM-in 88-ci maddəsinə əsasən, inzibati qaydada tutma kimi inzibati qarşısını-alma tədbirinin tətbiq edilməsi hüququ - Daxili işlər orqanlarına, Dövlət Miqrasiya Xidmətinə, Dövlət Sərhəd Xidmətinə, mühafizə olunan obyektin olduğu yerlərdə hərbiyəşdirilmiş mühafizə dəstəsinin yuxarı vəzifəli şəxsinə, AR Müdafiə Nazirliyinə və fəvqəladə vəziyyət elan olunmuş yerin komendantlığının və xüsusi idarətmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinə verilmişdir. İnzibati tənbehləri tətbiq edən orqanların siyahısı (inzibati xətalər haqqında işlərə baxmağa səlahiyyəti olan orqanlar (vəzifəli şəxslər)) Azərbaycan Respublikası İXM-in 40-cı maddəsi ilə müəyyən olunmuşdur. Onlara aiddir:

- rayon (şəhər) məhkəmələri;
- yetkinlik yaşına çatmayanların işləri və hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar (kollegial orqan);
- Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanları, Mərkəzi Bankı, müvafiq icra hakimiyyəti orqanının yaratdığı qurum (vəzifəli şəxslər).

Azərbaycan Respublikası müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının siyahısı “Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2015-ci il 29 dekabr tarixli 96-VQ nömrəli Qanununun tətbiqi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2016-cı il tarixli Fərmanında göstərilmişdir.

Nəzərə alınmalıdır ki, qanunverici inzibati qaydada tətbiq edilə biləcək məcburetmə tədbirlərinin növlərini məhdudlaşdırır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının məzmununa uyğun olaraq dövlət idarətmə orqanları yalnız, qanuna əsasən və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda inzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq edə bilərlər. İnzibati məcburetmə tədbirlərinin başqa formada tətbiqi qanunazidd sayılır. İnzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi zamanı qanunçuluğun təmin edilməsi zəruridir. Barələrində inzibati məcburetmə tədbirləri tətbiq edilən vətəndaşlar və təşkilatlar şikayət vermək hüququna malikdirlər. Qanunvericiliyə müvafiq olaraq məcburetmə tədbirlərindən qarşı tərəf məhkəməyə şikayət edə bilər. Əksər hallarda inzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsi barədə idarətmə orqanının (vəzifəli şəxsin) hərəkətindən şikayət yalnız yuxarı orqana və ya vəzifəli şəxsə verilir. Bu sahədə qanunçuluğun təmin olunması üçün hüquqi vasitə formatında prokuror nəzarətindən istifadə

olunur. İcra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi prosesində aidiyyəti orqanlar tərəfindən məcburetmə tədbirlərinin düzgün tətbiq edilməsinə prokurorluq nəzarət edir. Prokuror tərəfindən qanunçuluğun pozulması aşkar edildikdə, o, protest vermək, təqdimat yazmaq və ya cinayət işinin başlanması barədə qərar qəbul etmək hüququna malikdir.

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində inzibati məcburetmə

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində, xüsusən də ictimai qaydanın mühafizəsi və ictimai təhlükəsizliyin təmin olunmasında inzibati məcburetmə tədbirləri geniş tətbiq olunur. Məcburetmə tədbirlərinin tətbiqi daxili işlər orqanları əməkdaşlarının səlahiyyətlərinin dövlət hakimiyyət xarakterli olmasını əks etdirir. Daxili işlər orqanlarının və onların əməkdaşlarının məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək üzrə səlahiyyətləri qanunlarla və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilir.

İnzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiqində məqsəd ictimai münasibətləri hüquqazidd qəsdlərdən qorumaq və hüquq qaydalarını pozan şəxsləri hüquq normalarına riayət etməyə məcbur etməkdən ibarətdir. İctimai qaydanın mühafizəsi polis əməkdaşlarından hüquqpozmağa müstəqil və operativ reaksiya verməyi, həmçinin icazə verilən tədbirlərdən operativ istifadə etməyi tələb edir. İctimai qaydanın pozulmasına və ya öz qanuni tələblərinə qarşı müqavimətə rast gəldikdə, polis əməkdaşları müstəqil surətdə (operativ) hüquqazidd hərəkətləri dayandırmaq və qarşısını almaq, eləcə də inzibati xəta törətmiş şəxslərə qarşı inzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək hüququna malikdirlər. İctimai qaydanın mühafizəsi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, daxili işlər orqanlarının əməkdaşlarına inzibati məcburetmə tədbirlərini operativ tətbiq etmə üzrə səlahiyyətlər verilir. Qanunçuluğa riayət olunması, hüquq qaydalarının möhkəmləndirilməsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiə edilməsi məqsədi ilə qanun və qanunqüvvəli aktlarda konkret inzibati məcburetmə tədbirlərinin tətbiq edilməsinin əsasları və qaydaları müəyyən edilir.

İnzibati məcburetmə tədbirləri məzmun baxımından şəxsə mənəvi, maddi və ya fiziki ziyanın vurulmasından, onun şəxsi və əmlak hüquqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarətdir. Məcburetmənin bu xüsusiyyəti bir sıra məqsədlərə nail olmaq üçün istifadə edilir. DİO-nun əməkdaşları hazırlanan və törədilən hüquqpozmaların və cəmiyyət üçün təhlükəli nəticələrin yaranmasını xəbərdar etmək məqsədilə vətəndaşlara qarşı inzibati məcburetməni tətbiq edirlər. Təcrübədə hüquqpozmaları həmişə xəbərdar etmək mümkün olmasa da, polis əməkdaşları törədilən hüquqazidd hərəkətlərin qarşısını almaq üçün inzibati məcburetmə tədbirlərini tətbiq etmək səlahiyyətindədirlər.

Polis əməkdaşları ictimai qaydanı qoruyarkən aşağıdakı inzibati məcburetmə tədbirlərindən istifadə edirlər:

- sənədləri yoxlamaq;
- vətəndaşların yaşayış yerlərinə daxil olmaq;
- nəqliyyat və piyadaların hərəkətinin dayandırılması və məhdudlaşdırılması;
- nəqliyyat vasitələrindən xidməti məqsədlər üçün istifadə etmək;
- yoxlama.

Polis əməkdaşları tərəfindən tətbiq edilən inzibati qarşısınıalma tədbirləri qrupunda adi və xüsusi tədbirlər fərqləndirilir. Nəzəri baxımdan adi tədbirlərə aşağıdakılar aiddir:

- vətəndaşların inzibati qaydada tutulması;
- texniki vəziyyəti hərəkət təhlükəsizliyinə təhlükə yaradan və ətraf mühitə ziyan vuran nəqliyyatın istismarının qadağan edilməsi;
- icazə vermə sistemi obyektlərinin işini dayandırmaq;
- daxili işlər orqanlarına gətirmə və s.

Xüsusi tədbirlər sırasına aid edilən inzibati qarşısınıalma tədbirlərinə silahın, fiziki qüvvənin, əl qandallarının tətbiq edilməsi aid edilir. Adları çəkilənlər qanunvericiliklə

nəzərdə tutulmuş hallarda və xüsusilə təhlükəli hərəkətlərin qarşısını almaq üçün tətbiq edilir. Hüquqpozma törədən şəxs inzibati məsuliyyətə cəlb edilərkən, polis əməkdaşları inzibati-prosessual təminatmə tədbirlərini tətbiq edirlər. Həmin tədbirlər İXM-in 86-cı maddəsində təsbit edilib. Bunlara aiddir:

- gətirilmə;
- inzibati qaydada tutma;
- şəxsi axtarış, fiziki şəxsdə olan əşyaları yoxlama;
- nəqliyyat vasitəsinə baxış;
- əşyaları və sənədləri götürmə;
- nəqliyyat vasitəsinin idarə olunmasından kənarlaşdırma;
- sərxoşluq vəziyyətini müayinə etmə;
- nəqliyyat vasitəsinə saxlama və onun istismarını qadağan etmə.

Daxili işlər orqanlarının əməkdaşları inzibati xəta törədən şəxslərə xəbərdarlıq, nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsi hüququnun məhdudlaşdırılması, inzibati cərimə, Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənara inzibati qaydada çıxarılma kimi inzibati tənbeh tətbiq edə bilirlər.

Göstərilənlərlə yanaşı, daxili işlər orqanları digər dövlət orqanları tərəfindən tətbiq edilən inzibati tənbehlərin tətbiq edilməsi haqqında qərarları da icra edirlər (məsələn: inzibati həbs). Yekun olaraq qeyd olunmalıdır ki, icra hakimiyyəti orqanları fəaliyyətlərində əsas metod kimi, inandırma metodundan istifadə edirlər. İnandırma müxtəlif izahedici, tərbiyəvi və təşkilati tədbirlərin istifadəsi zamanı özünü göstərir. Qanunverici inandırma metodunun köməyi ilə müxtəlif subyektlərin vahid iradəsinə və davranışına nail olur. İnandırma mahiyyət etibarilə ictimai münasibətlərə təsiretmə metodudur.

Nəticə

Bu günkü mühazirənin sonunda qeyd etmək istərdik ki, biz icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin əsas formalarını və metodlarını nəzərdən keçirdik. Nəzərə alınmalıdır ki, idarəetmə fəaliyyətinin səmərəliliyi həmin formaların bacarıqla uzlaşdırılmasından bilavasitə asılıdır. Birtərəfli qaydada hüquqi aktların qəbuluna aludəçiliyin göstərilməsi onların təşkilati və maddi-texniki hərəkətlərlə təmin edilməməyi hallarında müvafiq icra hakimiyyəti orqanını “qanunvericilik orqanı” formasına gətirib çıxara bilər.

Mühazirə mövzusu daxilində əldə etdiyiniz biliklər sizə gələcək təcrübi fəaliyyətinizdə lazım olacaq. Belə ki, daxili işlər orqanları icra hakimiyyətini həyata keçirən orqanlar sisteminə daxil olan dövlət hakimiyyəti orqanlarından biridir. Siz də gələcək hüquqşünas və polis əməkdaşı kimi icra hakimiyyətinin hansı formalarda həyata keçirilməsinin əsasları və qaydalarına bələd olmalısınız.

Digər tərəfdən DİO-nın qarşısında duran vəzifələrin dairəsindən, məzmun və xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, aidiyyəti əməkdaşlar həmin vəzifələri həyata keçirən zaman idarəetmənin müxtəlif növlü inzibati-hüquqi formalarından istifadə edirlər. Bu səbəbdən də daxili işlər orqanları qarşısında duran vəzifələrin həyata keçirilməsində istifadə olunan hər bir inzibati-hüquqi forma yalnız qanun çərçivəsində və qanuçuluğa riayət edilməklə həyata keçirilməlidir.

Dövlət idarəetməsi prosesində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunlarının tələblərinə riayət edilməsi üçün də bu günkü mühazirə mövzusunda əldə etdiyiniz biliklər gələcək fəaliyyətinizdə təcrübi cəhətdən xüsusi əhəmiyyətə malikdir.